

CESTY Z LABYRINTŮ U J. A. KOMENSKÉHO A J. V. ANDREAE

Barokní alegorické arcidílo Jana Amose Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* si už bezmála celá čtyři století podmaňuje mysl zpočátku zejména evropských, posléze též českých čtenářů; ti se ovšem jeho *Labyrintem* mohou soustavně zabývat a vracet se k němu teprve od mnohem pozdějšího okamžiku prvního novodobého uveřejnění tohoto myslitelova raného beletristicko-teologického spisu, nověji vydaného až roku 1757 v Berlíně, neboli až v době osvícenství a blížící se josefinské náboženské tolerance.

Rukopis své barokní alegorie *Labyrintu světa a Lusthauzu srdce*, jak zní opomíjený původní titul díla (mohli bychom ho z žánrového hlediska charakterizovat jako beletristický traktát), sepsal Jan Amos Komenský v tzv. bratrském domě v Brandýse nad Orlicí.¹ Uchýlil se tehdy na panství moravského zemského hejtmána Karla staršího ze Žerotína, který byl jeho příznivcem a ochráncem a jehož prozatím nezasáhla proklamovaná a postupně uplatňovaná náboženská perzekuce. Budoucí vrcholné dílo české protestantské barokní literatury autor dokončil nedlouho před vánočními svátky 1623. Původní text Komenský později rozšířil, zejména během svého exilu v západopolském Lešně; právě za pobytu v Polsku do znění *Labyrintu* postupně připsal ještě osm kapitol, zvláště ty, v nichž jeho poutník „*zoufati sobě počíná*“, potom „*na tajné soudy a správu světa se dívá*“,

---

¹ Komenský tenkrát v korespondenci užíval krycího jména „pod Klopoty“ podle pojmenování tamější lesní stráně; někdy se též proto v souvislosti s *Labyrintem* hovoří o „samoté klopotské“ – „Dabam sub Klopot“.

posléze spolu se Šalomounem „*marnosti a šalby světa vyjevuje*“ (tj. zejména kapitoly 18–25).

Tenkrát v Lešně náš myslitel údajně připravoval i první knižní vydání *Labyrintu světa a ráje srdce*, k němuž ale došlo roku 1631 v míšeňském, tj. protestantském Perně. Český literární medievista Jaroslav Kolár nevyklučuje ani možnost, že nejstarší vydání *Labyrintu* se uskutečnilo ještě za Komenského přebývání v Lešně.² Závěrečná podoba tohoto klasického díla je datována až rokem 1663; právě tehdy autor za svého pobytu v Amsterdamu vložil do textu především své vlastní zážitky z putování po moři do Anglie. Zvláště tyto pasáže vynívají v jeho interpretaci jako emblematická barokní porovnání velebnosti přírody a nicotnosti člověčí existence, obsahující i zřetelné mystické tóniny.³

Počáteční verzi *Labyrintu světa a ráje srdce* dovršil Komenský po několikaměsíční intenzivní práci. Hledal totiž při ní smysluplné východisko z traumat, která na něho tenkrát dolehla: vždyť právě v první fázi náboženské a politické třicetileté války mu mor zahubil manželku a obě děti, poprvé přišel o majetek, zejména o knihovnu, především ale pozbyl svého významného veřejného postavení v Jednotě bratrské a musel se nějaký čas ve své vlasti skrývat co psanec a začal mu stále víc hrozit odchod do náboženského a politického exilu. Mohlo se mu tudíž zdát, že na jeho domovinu i na něho samotného bez nadsázky zanevřel Bůh a že nastává definitivní zkáza dosavadních mravních a kulturních hodnot evropského světa. Potýkaje se s tímto rozpoložením myslí

² Srov. Kolár, J.: Životnost Komenského Labyrintu. In J. A. K.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Odeon, 1984, s. 193–196. V souladu s touto hypotézou pak Daniela Hodrová tvrdí zcela kategoricky, že „Labyrint se dochoval v trojí verzi: rukopisné (z roku 1623) a ve dvou vydaných uskutečněných za života Komenského – v Lešně (1631) a v Amsterdamu (1663)“. Viz Hodrová, D.: Jan Ámos Komenský, Labyrint světa a ráj srdce. In Zeman, M. a kol.: *Rozumět literatuře*. Praha: SPN, 1986, s. 46.

³ Srov. Škarka, A.: Komenského Labyrint světa a ráj srdce. In *týž: Půl tisíciletí českého písemnictví*. Ed. Jan Lehár. Praha: Odeon, 1986, s. 359–383. Dále Škarka, A.: Nehynoucí labyrint. In Komenský, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. A. Škarka. Praha: Odeon, 1970, s. 209–213.

se Komenský s jistou úlevou přiklonil k ideji literárního díla, které by se stalo podobenstvím lidské civilizace. Její tvářnost poté ztělesnil v obrazu města ponořeného do bezedných temnot, tj. do své poetické vidiny metropole, jež přes dokonalou, geometrickou, nicméně pro v podstatě zruďnou a bezútěšnou racionálnost svého prostředí může působit jako chaotický labyrint.

Do tohoto města coby symbolu vezdejšího světa a zároveň do symbolického labyrintu se i po klasickém vzoru Dantova poutníka, poznávajícího Peklo, vydává Komenského člověk hledající a tápající. Počíná si jako autobiografický poutník, aby se poznáním pravé podstaty skutečnosti postupně dobral bytostného smyslu života a vyvolil si po patřičném osvícení své mysli a ducha náležitou životní filosofii. Poutníkovi se to ale podaří až po několikaletých bludných cestách, kdy se zbaví úskočných průvodců a kdy se na přímou výzvu Kristovu, morální autority nejautoritativnější, vrátí z profánního světa do hájemství vlastního srdce, do barokního lusthausu duše, oplývajícího vnitřními hodnotami a jistotami. Teprve potom protagonista nalézá (opět v duchovním souzvuku s postuláty českobratrské teologie) záchranu a možnost úniku z labyrintu světa, zbaveného chaotického a veškerého soudného smyslu. Poté nachází klid a mír v lusthausu, tedy v přibytku, možná i chrámu svého srdce. O tom se dočítáme až ve druhé, kratší části Komenského textu, totiž v kapitolách o „*ráji srdce*“, a právě v nich se již pozvedáváme do vyšších sfér, do sféry meditací, do prostředí magické mluvy, ale i k didaktickým parafrázím jednotlivých biblických výjevů.⁴

Jan Amos Komenský se při psaní svého *Labyrintu* inspiroval nejenom středověkou a renesanční literární tradicí alegorického nebo utopického výkladu člověčího společenství, jak ji znal z evropského a českého písemnictví ze starších údobí, ale i ze

⁴ Zcela odlišné zaměření má klasická teoretická studie Lubomíra Doležela Kompozice „Labyrintu světa a ráje srdce“ J. A. Komenského (*Česká literatura*, 14, 1969, č. 1–2, s. 37–54).

soudobé tvorby. V komeniologické literatuře se nejednou upozorňuje, nakolik živé byly myšlenkové filiace, jež *Labyrint světa a ráj srdce* spojovaly – a i z dnešního, tj. několikasetletého časového nadhledu spojují – především s latinskými knihami z pera německého luterského spisovatele a filosofa Johanna Valentina Andreae, vyznačace pansofie, „opravdové“ reformace a zejména tolerance, jehož spisy se zejména mezi lidmi učenými a pídícími se po poučení řadily k základním textům protestantského barokního písemnictví.

Český vrcholný znalec tuzemského baroka a renomovaný komeniolog Antonín Škarka (1906–1972) v této souvislosti výslovně konstatoval, že „z podnětů literárních, pro které právě prožité a prožívané životní osudy připravily vhodnou půdu, nejsilněji tehdy na Komenského zapůsobila četba spisů jeho literárního miláčka, německého luterského teologa Jana Valentina Andreae (1586–1654), s nímž asi už tehdy navázal písemné styky a který ho nepřestal okouzlovat ani po letech.“⁵ Rovněž jeden z prvních novodobých editorů díla J. A. Komenského v Čechách, tj. Jan Václav Novák (1853–1920), o této záležitosti ve své fundamentální stati z roku 1892 soudí, že autorův *Labyrint* „není dílem naskrze původním, nýbrž podnět k němu vyšel z četby děl Jana Val. Andreae, mnoho podrobností z *Labyrintu* shledáváme také u tohoto jeho vzoru i u jejich předchůdců.“⁶

Nejčastěji se ovšem jako dobové slovesné vzory *Labyrintu* uvádějí pouze dva známé beletristické traktáty J. V. Andreae,

⁵ Škarka A.: *Komenského Labyrint světa a ráj srdce*, ibid., 372.

⁶ Novák, J. V.: *Labyrint světa a ráj srdce J. A. Komenského a jeho vzory. Časopis muzea království českého*, 69, 1892, s. 452. Na tuto studii odkazuje mj. též Hana Mirvaldová ve své stati *Alegoričnost v Labyrintu světa a ráji srdce Jana Amose Komenského (Slovo a slovesnost*, 31, 1970, č. 4, s. 353–365), uvádí však pouze první dvě pokračování Novákovy studie (s. 56–70 a s. 180–211: zde, stejně jako mnozí jiní, mylně píše s. 190, v návaznosti na migrující tiskovou chybu), nikoli již její dokončení na s. 452–466, v níž se J. V. Novák detailně zabývá právě srovnáním textů J. A. Komenského a J. V. Andreae. Na tuto Novákovu tezi plně navázal Jaroslav Vlček (srov. Vlček, J.: *Dějiny české literatury I*, Praha 1960, s. 528–529).

pocházející ze začátku 17. století. Jestliže latinsky psané podobství *Peregrini in Patria Errores Utopiae* (Bloudění cizince ve vlasti, 1618) bývá tradičně považováno za umělecký prototyp první části spisu J. A. Komenského (podle J. V. Nováka taktéž má jít o „vzor to pro Labyrint světa“), další Andreaeův utopický spis *Civis Christianus* (Křesťanský občan, 1619), resp. *Rei publicae Christianopolitanae Descriptio* (Popis státu Christianopolis, 1619), se zase mohl stát prototypem druhé části knihy biskupa Jednoty bratrské, totiž *Ráje srdce*: citovaný J. V. Novák tu připomíná analogickou „dvojitost celé osnovy díla Komenského“ (tj. s obdobnou kompoziční dvojicí poutníka a průvodce, odpovídající páru poutníka a ženy jménem Caro u J. V. Andreae), zejména však směrodatnou paralelu mezi obrazem hradu Štěstí v Komenského *Labyrintu* a mezi pojetím ideálního křesťanského města v *Bloudění cizince ve vlasti* u Andreae.

Posléze Jan Václav Novák má za to, že vylíčení poutníkovy pobytu mezi filosofy je v *Labyrintu světa a ráji srdce* bezprostředně převzato nikoli třeba z knihy Popis státu Christianopolis, o které se má za to, že rovněž ovlivnila Komenského, nýbrž z třísvazkového spisu J. V. Andreae *Mythologiae christianae sive virtutum et vitiorum vitae humanae imaginum libri III* (Tři knihy Křesťanské mytologie neboli obrazů ctností i vad lidského života, 1619). Zároveň český komeniolog připouští, že „vedle toho však pro jednotlivosti také jiná díla Andreaeova byla vzorem“.⁷ Podobný názor zastává i Daniela Hodrová, která výslovně konstatuje, že se „*Labyrint řadí k dílům, jako byla Peregrini in Patria Errores Utopiae, Civis Christianus a Christianopolis německého luterského teologa Johanna Valentina Andreae*“, která podle badatelčiných slov „časově těsně předcházela spis Komenského a byla jeho významným

⁷ Novák, J. V., *ibid.*, 452. Autor má pravděpodobně na mysli zejména spis *Turris Babel sive Judiciorum de fraternitate Rosacae Crucis Chaos – Babylonská věž*, tj. spis J. V. Andreae, jenž byl také vydán ve Štrasburku roku 1619.

inspiračním zdrojem“.⁸ Nakonec ještě Novák zevrubně vypočítává a analyzuje veškeré „znamenité rozdíly“ v traktátech obou myslitelů. Definitivní komeniologův soud o *Labyrintu světa a ráji srdce* posléze zní takto: „Original jeho nenáleží v nálezu myšlenky, kteráž ostatně ani u Andreae není zcela původní, nýbrž v samém provedení, v realizování vzoru, na jehož základě dílo sestaveno.“⁹

Závažné paralely můžeme najít mezi Komenského *Labyrintem* i mezi staršími alegorickými traktáty Johanna Valentina Andreae, zejména s jeho knihami *Chymická svatba Christiana Rosenkreutze roku 1459* (z roku 1616, dokončeného však zřejmě již kolem roku 1603)¹⁰ a *Fama Fraternitatis R. C.*, u nichž se zdůrazňuje, že jsou svou povahou rosenkruciánské (v případě *Famy* možná i s poněkud polemickým podtextem) a že představují přímou ozvěnu dobové agility tajných či skrytě působících rosenkruciánských společenství, o nichž se nezmiňuje J. V. Novák ani Antonín Škarka, ale ani mnozí jiní znalci komeniologické problematiky.¹¹ Právě Škarka však ve stati *Tajemství Komenského spisu Clamores Eliae* zdůrazňuje, že biskup Jednoty bratrské byl již od studijních let horlivým čtenářem literatury rosenkruciánské, theosofické, mystické, alchymistické, astrologické,

⁸ Ibid., 458. Srov. též Hodrová, D., ibid., 43 a 43–44 – viz pozn. 2. Hodrová ale upozorňuje i na domácí rozkvět žánru alegorického putování, například v alegorii lidského života v díle Václava Porcia Vodňanského s názvem *Duchovní město jménem Rozkoš duše*, vydané roku 1610 (ibid., 44).

⁹ Ibid., 466. Většina spisů J. V. Andreae doposud nebyla v Čechách přeložena ani vydána.

¹⁰ Andreae, J. V.: *Chymická svatba Christiana Rosenkreutze roku 1459*. 3. čes. vyd. Přel. Jan Dostal. Praha: 1992. Citovaná edice obsahuje studii theosofa Rudolfa Steinera, interpretující knihu o J. V. Andreae (s. 92–133). Právě Steiner umožnil obeznámení se spisem Andreae (podle jeho knižního vydání z roku 1781), když přispěl k jeho uveřejnění v časopise *Das Reich* (1916).

¹¹ Srov. Polišenský, J.: *Jan Amos Komenský a jeho doba*. Praha: Orbis, 1957; Popelová, J.: *Jana Amose Komenského Cesta k všenápravě*. Praha: SPN, 1958; Polišenský, J.: *Jan Amos Komenský*. Praha: Svobodné slovo, 1963 (2., rozšířené vyd. Praha: Melantrich, 1973); Polišenský, J.: *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: 1996 aj. Ve *Slovníku spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských* se ale připomíná pouze *utopie Andreae Rei publicae Christianopolitanae Descriptio* (Praha: Odeon, 1987, heslo J. V. A., šifra vb = Václav Bok, s. 101).

chiliastické, eschatologické, apokalyptické či dokonce revelační.

Vzpětí ale Antonín Škarka připomíná, že „zjistit přesně, co z této rosenkruciánské a spřízněné literatury poznal, není zatím možné, vyžádalo by si to prostudování materiálu nadměrně rozsáhlého a těžko dostupného a nadto kusého, poněvadž se z něho mnoho projevů nedochovalo.¹² Více možné se to zdálo za Komenského života jak jezuitům, tak i některým rigidním protestantským teologům. Navíc je zapotřebí z odstupů času zdůraznit, že obě tato díla, jak zejména *Chymická svatba Christiana Rosenkreutze roku 1459*, tak i o něco pozdější *Fama Fraternitatis R. C.* (dokončeno asi 1610, vyd. 1614) představují z hlediska svého žánru i estetického tvaru charakteristické rosenkruciánské beletristické traktáty.

Tato díla totiž již v době svého vzniku reflektovala dobové působení uzavřených společenství vzdělanců, která byla zvláště od konce 16. století zaměřena na vytváření specifické esoterické protiváhy vůči světu, jenž se tehdy podle názorů spřízněných myslitelů stále víc propadal do říše temnoty, a to zejména pod tlakem narůstající náboženské intolerance. Rovněž z této příčiny J. V. Andreae, mj. překladatel básní Campanellových, jenž podle Nováka „horlil o živé křesťanství a zbožnost srdcem pronikající“,¹³ své práce koncipoval jako sdělení o „pravém rosenkruciánství“. Zejména jeho *Fama Fraternitatis R. C.* v očích současníků kanonizovala rozšířené rosenkruciánské ideje, byla v kruzích tehdejších protestantských, ale i katolických intelektuálů nemálo čtena dokonce už před svým knižním vydáním.¹⁴

¹² Srov. Škarka, A., *ibid.*, 427.

¹³ Novák, J. V., *ibid.*, 466.

¹⁴ Adam Haselmayer prý „Famu“ četl již 1610 v Tyrolsku a jeho reakce na toto dílo J. V. Andreae byla samostatně uveřejněna už roku 1612, tedy v letech univerzitních studií Komenského v Německu. V knize Francese A. Yatese *Aufklärung im Zeichen des Rosenkreuzes* (Stuttgart: 1975, s. 51–52) se podle J. Dostala, překladatele J. V. Andreae, uvádí, že jezuité Haselmayera za jeho souhlasné vyznívající repliku uvěznil a posléze prý vsadili na galeru. Srov. Andreae, J. V., *ibid.*, 135.

S oběma proslulými spisy německého protestantského filosofa, jehož si Komenský ani ke konci života vážit nepřestal (připomeňme, že J. V. Andreae strávil poslední léta ve Stuttgartu jako dvorní kazatel v hodnosti superintendanta), se autor *Labyrintu* s největší pravděpodobností obeznámil ještě předtím, než začal pracovat na původní verzi brandýského rukopisu svého slavného díla. Posléze mohl spisy německého rosenkruciána vlastnit i ve své lešenské knihovně, dokud (zčásti?) nepadla za oběť požáru. S J. V. Andreaem, jehož díla údajně četl už za svého působení ve Fulneku, se Jan Amos Komenský osobně seznámil v mladých letech, nejspíše během svých německých bohosloveckých studií, a to buď v Herbornu na akademii kalvínského směru (kde pobýval v letech 1611–1613), anebo až potom v Heidelbergu, kde na místní univerzitě v údobí 1613–1614 ukončil svá bohoslovecká studia¹⁵ – a Andreae se pak nadlouho stal jeho rádcem a učitelem.¹⁶

Ve vztahu k obecné ideji rosenkruciánství, opírající se též o postulát mystické iniciace a životního směřování v duchu zásady imitatio Christi, je ale český protestantský bohoslovec viditelně zdrženlivý: snad nechtěl v dobách náboženských a politických válek poskytnout bezprostřední myšlenkový casus belli pro event. polemiky inspirované inkvizicí. Z podobných důvodů se později od své spřízněnosti s rosenkruciánstvím distancoval i Andreae. Také proto ve XIII. kapitole svého *Labyrintu* (tj. *Poutník se na Rose-crucios dívá*) nahlíží Komenský rosenkruciány jakoby z ne-

¹⁵ Překladatel Jan Dostal charakterizuje J. V. Andreae z časů jeho diakonského působení ve Vaihingenu jako „poradce“ J. A. Komenského. Srov. Andreae, J. V., *ibid.*, 134. V hesle Jan Amos Komenský v *Lexikonu české literatury*, díl 2, svazek II, K–L, Praha: Academia, 1993, s. 812–821, podepsané šifrou ep (= Emil Pražák), se ale mezi duchovními rádci Komenského uvádějí jedině J. Fischer-Piscator, D. Pareus a také „pansofik“ Johann Heinrich Alsted (1588–1638), mladý myslitel, který podle J. V. Nováka již v Herbornu Komenskému „zjednal širší názor na všechny věci lidské, zejména pak na vědění člověka“.

¹⁶ V *Lexikonu české literatury* ale v hesle Komenský jméno J. V. Andreae mezi těmi, kdo Komenského nejvíce v dobách jeho německých studií ovlivnili, kupodivu vůbec nefiguruje. Srov. *Lexikon české literatury. Díla, osobnosti, instituce*, *ibid.*, 813.

důvěřivého odstupu, aniž by pověděl něco konkrétnějšího o jejich cestách k poznání. Možná ale na členy rosenkruciánského bratrstva už záměrně kriticky pohlížel jako na ty, kdo tehdy „*leckdes v koutě jako s zamčenými ústy sedí*“ a zholá nic z jejich počínání nevzniká, „*jako když se po bouři bez deště mračna rozcházejí*“.¹⁷

Text *Labyrintu světa a ráje srdce* vytvořil Jan Amos Komenský ve věku, kdy byl přibližně stejně starý jako J. V. Andreae, když sepi-soval své známé protorosenkruciánské nebo pararosenkruciánské opusy. Při psaní *Labyrintu* se Komenský zřejmě inspiroval právě rosenkruciánským Andreaeovým výkladem o zážitcích poutníka během duševních dějů, situovaných do osudových sedmi dnů, jejichž mystické či magické drama tvoří osu *Chymické svatby Christiana Rosenkreutze roku 1459*. Podobně jako poutník stvořený horlivou obrazotvorností Andreae coby ještě mladého dia-kona z Vaihingenu, taktéž vypravěč Komenského díla je nadán mimořádným „*opravdovým viděním*“, jež mu umožňuje, aby byl prostřednictvím zjitřených smyslů spjat se skutečností, zároveň je však připraven k „*zjevení duchovní bytosti*“. Tou ale pro mluvčího Jednoty bratrské smí být jedině Ježíš Kristus.¹⁸

O poznání jinak je tomu v magické knize J. V. Andreae. V ní totiž symbolický poutník poté, co absolvuje několikerou cestu ke skutečnému, vskutku „*pravému*“ vědění, nakonec shledává, že ve stadiu duchovního putování si již nemůže vybrat jakýkoli pozemský ráj, není oprávněn podstoupit nějakou „*volbu*“, neboť ta by se pokaždé opírala pouze o smyslové vědomí, jemuž nepřísluší rozhodování o věcech nadsmyslových, esoterických. Proto také pak tento poutník vstupuje „*branou*“ do „*příbytku*“ či „*chrámu*“, v němž se lidé chovají tak, jak to odpovídá nadsmyslovým

¹⁷ Srov. Komenský, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Jaroslav Kolár, Praha: Odeon, 1984, s. 65–68. Viz rovněž editorův doslov Životnost Komenského Labyrintu (ibid., 193–196).

¹⁸ Ibid., 173 an.

silám, vlévajícím se do jejich duší. Andreaeův symbolický „bratr z Růžového kříže“ vše postupně zakouší a přijímá tím způsobem, aby mu byla stále víc z jeho myšlení oddalována ta část zážitků, která promlouvá k obyčejnému rozumu, vázanému na smyslový svět.

Johann Valentin Andreae se v *Chymické svatbě* záhy zaměřuje na poznání a vůbec stanovení „sedmi svobodných věd a umění“, mezi které počítá Gramatiku (jíž podle Basilia Valentina odpovídá Slunce a Justitia, spravedlnost), Dialektiku (Jupiter a Prudentia, moudrost), Rétoriku (Merkur a Spes, naděje), Aritmetiku (Saturn a Temperantia, umírněnost), Geometrii (Měsíc a Fortitudo, odvaha či síla), Hudbu (Mars a Charitas, dobročinnost) a Astronomii (Venuše a Fides, věrnost víry či ve víře), aby v rámci tohoto výčtu poukázal na to, co všechno těmto vědám a uměním ještě zůstává skryto. S tímto záměrem nechává před čtenářem defilovat obdobnou scénérii smysluplných projevů lidského společenství, o což se potom pokoušel i Komenský v *Labyrintu světa a ráji srdce*.

Andraeovým cílem bylo přesvědčit současníky, mj. i o šest let mladšího J. A. Komenského, jak zhoubná může být sázka na život opírající se o podněty, které navozují nenáležitý vztah k duchovnímu světu. Proto také nechává ve svém líčení dopadat „jasné světlo“ na všechno, co se stává škodlivým pro alternativy jedince žijícího v labyrintu civilizace.¹⁹ Rovněž podle Daniely Hodrové přejal Komenský v *Labyrintu* ze spisů J. V. Andreae zejména mystickou zkušenost německého myslitele, zvláště když v toposu „ráj“ u něho velice výrazně figuruje prvek mysticismu – a badatelka dále připomíná, že vize ráje se u Komenského utvářela shodou okolností právě v době, kdy mu hrozilo mučení a smrt.²⁰

¹⁹ Srov. Andreae, J. V., *ibid.*

²⁰ Hodrová, D.: *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*, Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 1994, s. 25–26. Srov. též Hodrová, D.: *Román zasvěcení*. Praha: H & H, 1993.

Mladý rosenkrucián J. V. Andreae dozajista nebyl první ani jediný, kdo tehdy v rané barokní evropské literatuře přišel s modelovým podobenstvím o labyrintu světa a o poutníkovi, jenž se snaží počínat si tak, aby se vyprostil z nadvlády profánních světů. Žánr alegorie a traktátu v podobných pansofických beletrizovaných spisech je charakteristický pro celé 17. století, v němž metafyzické barokní modely vyprávění pronikaly i do tradičních kánonů písemnictví. Teprve po smrti J. A. Komenského vydal svou slavnou *Cestu poutníka z tohoto světa na onen* (nejnovější český překlad toho díla zní *Poutníkova cesta z tohoto světa do světa budoucího*; knižně až 1678–1684) anglický baptistický kazatel John Bunyan,²¹ který v žánru alegorického putování rovněž pojednal o poutníkově obrácení k Bohu. Na paralely mezi *Labyrintem světa a rájem srdce* a *Poutníkovou cestou* v Čechách upozornil v meziválečném dvacetiletí nejprve komeniolog Stanislav Souček, poté tyto filiace z odlišného pohledu analyzovali mj. evangelický farář Lubomír Balcar a literární historik Arne Novák.²²

Stejně jako Komenský také John Bunyan při požáru přišel o svou knihovnu a zažil četná protivenství v rodinném životě (mj. měl slepou dcerušku). Tento puritánský duchovní sice neztratil svou vlast a nestal se exulantem, zato ale strávil plných dvanáct let ve vězení, neboť byl obviněn, že vykonává kazatelskou činnost bez povolení. I za své internace však protestantský

²¹ Bunyan, J.: *Poutníkova cesta z tohoto světa do světa budoucího*. 4. čes. vyd. (mylně uvedeně jako 3.), Praha: Argo, 1996; zde i doslov Tomáše Míky s proklamativním názvem *Poutníkova cesta: Křesťanská příručka nebo literatura?*, s. 171–176. První úplné dvoudílné knižní vydání Bunyanova díla vyšlo ve Velké Británii v letech 1678 (1. díl) a 1682 (2. díl); první český překlad byl vydán v roce 1864, druhý zprvu roku 1922 a potom znovu v roce 1931.

²² Souček, S.: Komenského Labyrint u nás a v cizině. *Archiv pro bádání o životě a spisech Komenského*, sv. VII. Brno: 1924, s. 17–54; Balcar, L. Teologické srovnání Komenského „Labyrintu světa“ s Bunyanovou knihou „Pilgrims Progress“. *Archiv pro bádání o životě a spisech Komenského*. Brno: 1937, sv. 14, citovaná pasáž je ze s. 125. Též viz Novák, A.: Studie Stanislava Součka k „Labyrintu světa“, *ibid.*, 193–201. Brněnský literární historik v této své publikaci mj. připomíná, že první překladatel „Labyrintu“ do němčiny „zněmčil“ pro knižní vydání pouze jeho druhou část, tedy Ráj srdce.

myslitel sepsal devatero náboženských a beletristických pojednání. Jeho klasické barokní dílo *Poutníkova cesta* si získalo takovou oblibu, že se v 18. století stalo po bibli nejrozšířenější četbou v kruzích vzdělanců. Přitom toto vyprávění v mnoha směrech připomíná *Labyrint světa a ráj srdce*, i když Bunyan z vlastní četby Komenského opus neznal. Například právě Balcar dospěl k závěru, že John Bunyan nemohl znát text Komenského, který byl přeložen do angličtiny až ve 20. století, ale že „*obě díla jsou dětmi téhož hlubokého náboženského pohledu a zanícení. Stojí na téže reformační linii jako ukazatelé cest*“. Hrdina *Poutníkovy cesty* v závěru vkročí až do bran nebeských, tj. zakončí své putování stejně jako hledající individuum u J. A. Komenského; k jeho protagonistovi však, na rozdíl od putujícího Bunyanova *Pilgrima*, v *Labyrintu* promlouvá sám Spasitel.

Alegorický traktát *Labyrint světa a ráj srdce* se v konečné fázi veškerého truchlivého a poté stále osvícenějšího poutníkova putování uzavírá sentencí „*proved' mne /.../ skrze tyto, ach tesklivé temnosti světa až k věčnému světlu*“. Podobně se autorovo dílo taktéž počíná: má totiž přehlížený podtitul ...*aneb Světlé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání: /.../*“. Leč závěrečné poutníkovo rozpoznání ráje srdce v rozporu s první částí podtitulu vyvrací úvodní alegorický obraz bezútěšné marnosti lidského světa; ten je ve svém horizontu osvícen již druhou částí podtitulu knihy, která zní: „*/.../ ale kdož doma v srdci svém sedě s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází*.“²³ Velký význam má také věnování, pocházející z pera teprve jedenatřicetiletého Komenského, který se rozhodl dedikovat své dílo šlechtici z nejosvícenějších a nejtolerantnějších – tj. Karlu st. ze Žerotína, jenž

²³ Komenský, J. A., *ibid.*, 5.

„tisícerym způsobem zakusiv supění a úpění tohoto pozemského moře, přece spočívá v tichounkém přístavu svého čistého svědomí“.²⁴

V posledních letech života, čili v údobí, kdy se náš velký protestantský teolog a myslitel poznovu zabýval textem *Labyrintu*, ovládla Jana Amose Komenského myšlenka eliášovská, tj. víra v epochální křesťanské poslání proroka Eliáše. Do této ideje (po dřívějších úvahách theosofického ražení) včlenil i programový úkol přestavby neboli přenápravy světa – a ten vtělil i do svého rozsáhlého filosoficko-teologického konceptu nazvaného *Clamores Eliae*. Tento soubor záznamů a úvah vznikl podle zjištění Antonína Škarky od 3. ledna 1665 do 26. září 1670 a byl objeven roku 1885, ale analýzy se v odborné komeniologické literatuře dočkal teprve v šedesátých letech 20. století, a to kromě Škarky ještě Miladou Blekastadovou a Julií Novákovou.²⁵ V těchto náčrtech si stárnoucí myslitel Komenský přál, aby v ideji všeobecné všenápravy vyústila vzestupná tendence obecného společenského vývoje, třebaže ona budoucí „přestavba“ měla lidstvo zároveň oslnit jako zázrak, divoucí div a dar.

Jan Amos Komenský bezpochyby ve svém eliášovství z pohledu zralého muže navazoval v novém motivickém rozpětí na naději českých reformátorů, spočívající v bratrském zrovnoprávnění všech lidí a v kýženém nastolení definitivního prvenství mezilidské spravedlnosti. Zvláště idea všeobecného osvícení všech národů a symbolická „stavba chrámu“, zvelebujícího jejich myšlení, se během závěrečného amsterodamského pětiletí života J. A. Komenského proměňovala v bezmála „osvícenské

---

²⁴ Srov. Komenský, J. A.: *O sobě*. Eds. Amedeo Molnár a Noemi Rejchrtová. Praha: Odeon, 1987, s. 25.

²⁵ Srov. Lehár, J.: Antonín Škarka (doslov). In Škarka, A.: *Půl tisíciletí českého písemnictví*, ibid., 445–459, zejména s. 458: zde J. Lehár upozorňuje na práce Julie Novákové, v nichž badatelka revidovala některé závěry A. Škarky ve stati *Tajemství Komenského spisu Clamores Eliae* (ibid., 398–441).

pořadatelství“ veškerého lidského jsoucna. Jiný český komeniolog Amedeo Molnár upozornil na biografickou skutečnost, že na podzim 1666 se Komenský zmítal v nejistotách, zdali se má nebo prozatím ještě nemá veřejně vyhlásit Eliášem posledního věku – a zároveň tímto svým činem ozřejmit, jak by jako filosof a učenec mohl co nejučinněji a nejužitečněji vykonat „*povinnost svou eliášskou*“ – nastolit nadvládu svrchovaného dobra v lidském společenství, tj. v onom labyrintu světa, jenž se za určitých okolností může stát též rájem srdce.²⁶

Pozoruhodnou charakteristikou rukopisu mladého teologa a myslitele, který je již po staletí oceňován i jako vrcholné dílo literární, tvoří ostatně nanejvýš výmluvné, jakož i nadmíru symbolicky znějící motto *Labyrintu světa a ráje srdce*. Jan Amos Komenský si totiž pro ně zvolil nejen biblická slova z Ecclesiasta (1, 14), ale také čtyřverší svého vrstevníka, zapomenutého humanistického básníka, rektora litoměřické školy a pozdějšího pobělohorského exulanta Magistra Georgia Colsinia, původním jménem Jiří Kavka: „I, liber, in lucem, rigidi secure Catonis, i labyrinthaeis currere docte viis. Cumqve ibis curesqve viis, dic: Optime lector, ex me supremum non nisi disce bonum.“ Což značí: „*Jdi, kniho, na světlo bez obav před přísným Catonem, rychle spěchej, vyznájíc se v ulicích labyrintu. A až půjdeš a poběžíš ulicemi, řekni: Laskavý čtenáři, osvoj si ze mne jenom svrchované dobro.*“²⁷

²⁶ Srov. předmluvu Amedea Molnára Trýzeň úkolu změnit svět k lepšímu. In Komenský, J. A.: O sobě, *ibid.*, 7–23. Zde též soupis starší nebo i novější komeniologické literatury. K této problematice viz též studie A. Škarky Posvětšování náboženské literatury u Komenského, zvláště v *Labyrintu*, in *týž*, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, *ibid.*, 384–397.

²⁷ Komenský, J. A.: *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. A. Škarka. Praha: Odeon, 1970, s. 7; český překlad dedikace ze dne 13. 12. 1623 je zde citován podle znění uvedeného v editorově poznámce k danému vydání (s. 201). Medievalista J. Kolár uvádí jako další editor *Labyrintu světa a ráje srdce* (ve vydání z roku 1984) jinou překladovou verzi: „*Vyjdi na světlo, kniho, bez obav před přísným Katonem, pospěš známými stezkami labyrintu. Až po nich půjdeš a poběžíš, řekni: Laskavý čtenáři, pouč se ze mne jen o nejvyšším dobru.*“ (Komenský, J. A., *ibid.*, Praha: Odeon, 1984, 177.)